

FILOSOFIJOS ISTORIJOS KLAUSIMAI

V. PRUSKUS

**MODERNISTINĖS A. MACEINOS
IR P. JAKO PAŽIŪROS Į KATALIKYBĘ**

Buržuazinės Lietuvos katalikų bažnyčios vadovai teigė, kad bažnyčia esanti nepriklausoma nuo turtingųjų ir valstybinės valdžios, tarnaujanti tik dievui ir rūpinasi visų tikinčiųjų reikalais. Tačiau iš tikrųjų gindama privatinę gamybos priemonių nuosavybę, ji rėmė kapitalistinę santvarką ir teisingo klasinį išnaudojimą. Ši parama buvo akivaizdi ir ją nuslėpti darėsi vis sunkiau. Tai skatino liaudies masių nepasitenkinimą, stiprino abejingumo katalikybei nuotaikas.

Lietuvių katalikiškieji modernistai A. Maceina (g. 1908) ir P. Jakas (1908—1968) matė, kaip menkėja bažnyčios autoritetas tikinčiųjų akyse, silpsta tikėjimas. Negalima sakyti, jog to nepastebėjo ir į tai nereagavo oficialioji lietuvių katalikų bažnyčios vadovybė, bet kelią sekuliarizacijai ir visuomenės kairėjimui ji bandė užkirsti ideologinėmis priemonėmis. Todėl buvo stiprinama katalikybės idėjų propaganda per spaudą, švietimo sistemą, įvairias religines bei kultūrinės organizacijas¹. Tačiau šios priemonės nepateisino į jas dėtų vilčių. Darėsi vis labiau aišku, kad lietuvių katalikų bažnyčia realiai iškilo pavojus prarasti ankstesnę įtaką masėms. A. Maceina ir P. Jakas suprato, kad sustabdyti sekuliarizaciją ir visuomenės kairėjimą tradicinėmis priemonėmis negalima. Jie matė, kad pagrindinis liaudies masių nepasitikėjimo ir nepasitenkinimo šaltinis yra katalikų bažnyčios glaudus ryšys su valdančiais sluoksniais. Daugelis tikinčiųjų bažnyčią ir jos klerikalines institucijas tapatino su buržuazinėmis institucijomis, manydami tarp jų esant glaudų ryšį. Jie matė, kad bažnyčia vis atviriau gina išnaudotojų interesus. Tai skatino kritiškai vertinti jos socialinę praktiką. A. Maceina ir P. Jakas atkreipė dėmesį į tai, kad katalikų bažnyčia, vis labiau suartėdama su buržuazija, ypač stambiaja, priversta ginti „abejotinus“ kapitalistinės visuomenės idealus ir vertybes. Jiems atrodė, kad Vakarų Europoje katalikų bažnyčia būtent dėl to ir patekusi į keblią padėtį. Apie tai tuo metu plačiai ir atvirai kalbėjo Vakarų Europos katalikiškieji modernistai. E. Munjė su širdgėla nurodė, kad tuometinė katalikų bažnyčia gindama buržuazijos interesus,

¹ Žr.: *Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje.*— V., 1970.

„užmiršo tuos, kuriuos pirmiausia turėtų ginti“². M. Šeniū teigė, kad katalikų bažnyčia vis labiau praranda autoritetą liaudies masių akyse, „nes yra susijusi su turtuolių organizacijomis, kurios, būdamos nestabilios, suteikia jai nemaža rūpesčio“³. Laikytasi nuomonės, kad šio aljanso dėka buržuazija, ypač stambioji, turi kur kas didesnės naudos, negu katalikų bažnyčia, kuriai, Ž. Mariteno žodžiais tariant, „iškilo reali grėsmė galutinai prarasti darbininkų klasę“⁴.

Vakarų Europos katalikiškieji modernistai bėgštavo, kad buržuazija ir toliau atvirai naudojasi bažnyčia kaip ideologiniu įrankiu kapitalistinei santvarkai remti. Jie matė, kad liaudies masėse auga ir stiprėja nepasitenkinimas kapitalistinės santvarkos galimybėmis realiai išspręsti socialines problemas, o kartu ir bažnyčia, kuri ją rėmė. Buvo aišku, kad buržuazinė visuomenė pergyvena krizę. Tą pripažino E. Munjė ir Ž. Maritenas. Tačiau buržuazinės visuomenės atsinaujinimu jie tikėjo ir siejo jį su dvasiniu žmogaus atgimimu. Kelias į šį atgimimą einąs per autentiško tikėjimo stiprinimą, aktyvios religinės pozicijos ugdymą. Buvo laikomasi nuomonės, kad katalikybė neturėtų atsiriboti nuo pasaulio, nukreipti tikinčiuosius nuo aktyvaus dalyvavimo visuomeniniame politiniame gyvenime, o atvirkščiai — ieškoti būdų su juo bendradarbiauti. Ta bendradarbiavimo dvasia turėtų persmelkti ir visą bažnyčios socialinę praktiką.

Tokiai pozicijai pritarė A. Maceina ir P. Jakas. Jiems rūpėjo buržuazinės visuomenės ir katalikybės likimas. Jie matė, kad spartus kapitalizmo vystymasis Lietuvoje vis labiau pajungia bažnyčią savo interesams ginti. Glaudūs ryšiai su stambiaja buržuazija, atviras kapitalistinės visuomenės idealų ir vertybių gynimas dar labiau komplikuoja bažnyčios santykius su tikinčiais.

P. Jakas bandė istoriškai pažvelgti į šio aljanso priežastis. Jis teigė, kad katalikų bažnyčios ryšys su pasaulietine valdžia nuo Konstantino Didžiojo laikų buvęs katalikybės smukimo pradžia. Tačiau svarbu tai, kad P. Jakas stengėsi ne tiek pasmerkti, kiek iš esmės pateisinti tariamai „sosto suvedžiotą katalikybę“. Tiesa, jis pripažįsta, kad „per imperatorius ir aukščiausius pareigūnus kaskart vis labiau susisiedama su valstybe, bažnyčia suko žemiškų interesų link“⁵. Turtus bažnyčiai krovę ne tik paprasti žmonės, ją dosniai rėmę didikai ir kunigaikščiai. Žinoma, tai buvo daroma ne veltui. Valdantiejiems sluoksniams buvo svarbu, kad bažnyčia padėtų pavergti liaudies mases. Todėl valdžia sudariusi sąlygas bažnyčios dvasinei įtakai plėsti.

P. Jakas nurodo, kad „savo vaikus motina bažnyčia ėmėsi globoti nuo lopšio iki karsto ir net po karsto“⁶. Ji už juos galvojo, sprendė, beveik nieko nepatikėdama pačiam žmogui. Taip tvarkant krikščionišką gyvenimą, pasidarė reikalingas „grandiozinis moralės kodeksas su tiksliau-

² Mounier E. Co to jest personalizm? — Kraków, 1960, s. 27.

³ Chenu M. Wybór pism.— Warszawa, 1971, s. 154.

⁴ Maritain J. Humanizm integralny.— Londyn, 1960, s. 28.

⁵ Jakas P. Krikščionybės tragizmas.— K., 1939, p. 43.

⁶ Ten pat.

siais nuodėmių apskaičiavimais, su keleriopom jų atleidimo instancijom“ ir t. t. Žinoma, tai negalėjo nesukelti pasipriešinimo, kuris tebevyksta „pradedant humanizmu ir baigiant šių dienų liberalizmu“⁷, — teigė P. Jakas. Tai, kad bažnyčios ryšys su valdančiais sluoksniais „tarnavęs krikščionybės nenaudai“, P. Jakui nekėlė abejonių. Tik jam atrodė, kad bažnyčia pernelyg pasitikėjo sostu ir žavėjosi jai teikiamomis privilegijomis. Nors bažnyčia ir įgijo valdžios paramą, pajungdama savo dvasinei valiai tikinčiuosius, bet, pamažu prarasdama savarankiškumą, pati, P. Jako žodžiais tariant, tapo priemone karalių valdžiai įgyvendinti. P. Jakas manė, kad bažnyčia turėtų rodyti didesnę savarankiškumą, netgi atsiskyti jai valdžios teikiamos paramos, labiau atsiriboti nuo buržuazijos. Jis negalėjo susitaikyti su mintimi, kad bažnyčia nebegali laisvai veikti, o tėra pasaulietinės valdžios norų vykdytoja. Būtent tokia priklausoma bažnyčios padėtis, jo nuomone, ir bus pagimdžiusi tas nesimpatiškas priemones, gremėždiškus moralės kodeksus, kuriais buvo siekiama pajungti žmogų ne tik religinei, bet ir pasaulietinei valdžiai.

Cia reikia pažymėti, kad antstatinio bažnyčios vaidmens P. Jakas iki galo nesuprato, vertino jį subjektyvistiniu požiūriu. Katalikų bažnyčią buvo linkęs laikyti savarankiška instancija, egzistuojančia virš visuomenės ir klasių. Tačiau iš tikrųjų, ar galėjo bažnyčia būti savarankiška, atlikdama tam tikras ideologines funkcijas, kurias nurodo ir pats P. Jakas? Žinoma, ne. F. Engelsas šia proga yra pastebėjęs, kad „viduramžių bažnyčia buvo bendriausioji feodalinės santvarkos sintezė ir bendriausioji jos sankcija“⁸. Antra vertus, P. Jakas negalėjo nematyti, kad bažnyčia gina valdančiųjų sluoksnių interesus, jos idealus ir vertybes. Tiesa, jie atrodė jam abejotini. Todėl jis laikėsi nuomonės, kad buržuazinės visuomenės idealais ir vertybėmis katalikybė neturėtų remtis. Vienintelis kelias — ieškoti stiprybės pačioje katalikybėje. P. Jakui atrodė, kad ankstyvoji krikščionybė esanti ta dirva, kurios dėka galima atnaujinti ir tuometinę katalikybę.

Tai nebuvo nauja idėja. Daugelis Vakarų Europos katalikiškųjų filosofų (Ž. Maritenas, M. Šeniū, E. Munjė) tuometinės katalikybės atsinaujinimą siejo su ankstyvosios krikščionybės dvasios atgimimu. Ir tai buvo dėsninga. Visais istorinių sukrėtimų ir religijos krizių laikais žvilgsnis kryptavo į krikščionybės „aukso amžių“ — pirmųjų krikščionių bendruomenių gyvavimo laikotarpį. Nebuvo čia išimtis ir XX a. trečiojo dešimtmečio katalikiškieji modernistai, gyvenę kultūrinio pliuralizmo, aštrėjančių socialinių prieštaravimų, sparčios mokslo ir technikos pažangos sąlygomis. Todėl nenuostabu, kad dvasinės atramos ieškojo jų supratimu „idealoje“ krikščionybėje⁹, kuri savo paprastumu, dėmesiu tikinčiojo asmenybei, bet ne integruotai bažnytinei instancijai, demokratinėmis idėjomis, savitarpio pagalba patraukusi mases.

⁷ Ten pat, p. 50.

⁸ *Marksas K., Engelsas F.* Apie religiją. — V., 1958, p. 82.

⁹ Plačiau žr.: Кузмицкас Б. Философские концепции католического модернизма. — В., 1982.

P. Jakui atrodė, kad bažnyčia be reikalo atsisakė minties praktiškai realizuoti socialinius-demokratinius ankstyvosios krikščionybės laikų bendruomenių gyvenimo principus. Taip ji prarado masių pasitikėjimą, atstūmė nuo savęs daugelį svyruojančiųjų ir netgi tikinčiųjų. Tačiau didžiausią nerimą P. Jakui kėlė tai, kad milijoninė darbininkų armija vis labiau nustoja tikėti krikščionybės pažadais, o į bažnyčią pradeda žiūrėti kaip į savo priešą. Tokią situaciją bažnyčia, jo nuomone, turėtų kuo greičiau įveikti, stengdamasi gerinti vargstančiųjų socialinę padėtį. P. Jakas ragina veikliai ir rūpestingai ieškoti „priemonių parūpinti vargstantiems tai, kas jiems reikalinga, kad jiems nieko netrūktų“¹⁰. Primena, kad ankstyvosios krikščionybės laikais bažnyčia dariusi didelį poveikį socialiniam gyvenimui todėl, kad evangelines tiesas stengėsi įgyvendinti bažnytinėje praktikoje: pirmiausia globojo vargstančiuosius per socialinį dijakonatą. Vyskupas arba kunigas tuvęs kartu ir vyriausiasis ekonomas, kuris rūpinosi bendruomenės narių maitinimu ir išlaikymu. Visų narių turtas buvo skirtas bendrai naudoti. Todėl, P. Jako teigimu, „pačioje krikščionybės užuomazgoje turime visišką komunizmą“¹¹. Panašiai galvojo ir A. Maceina.

Jie nuoširdžiai tikėjo, kad katalikų bažnyčia, norėdama susigrąžinti masių simpatijas turėtų siekti, kad kiekvienas tikintysis vėl pajustų, kaip juo rūpinamasi. Todėl A. Maceina siūlo „atnaujinti pirmųjų amžių dijakonų instituciją ir jai pavesti socialinio gyvenimo funkcijas bažnyčios viduje“¹².

Čia reikia pastebėti, kad ankstyvosios krikščionybės laikų bendruomenių socialinį dijakonatą pagimdė feodalizmas. Juk kaip tik su feodalizmu gimė lygybės tarp žmonių idėja. Romos imperijos laikais vergas tuvo laikomas tik instrumentum vocale, o baudžiauninkas, nors ir labai priklausomas nuo feodalo, vis dėlto tam tikru mastu jau buvo pripažįstamas žmogumi. Krikščionybė sankcionavo lygybę tarp žmonių. Tiesa, ne socialiniame, o pomirtiniame gyvenime. Socialinis dijakonatas buvo bandymas realizuoti evangelijos reikalavimais pagrįstą teisingą socialinį gyvenimą žemėje per krikščioniškąsias bendruomenes. Tačiau ilgainiui jis ėmė prieštarauti feodalizmo visuomenės vystymosi dėsningumams. Krikščionybė pamažu vis labiau atlikdama ideologinę funkciją atvirai stėjo ginti feodalinės visuomenės struktūrą ir nuosavybės formą. Todėl socialinis dijakonatas ir jame vyravęs vartotojiškas komunizmas buvo pasmerktas žlugti. Ir jis žlugo. Tą suprato Ž. Maritenas ir M. Šeniu¹³, griežtai pasisakęs prieš jo restauravimą. A. Maceina ir P. Jakas teigė esą reikia atgaivinti socialinį dijakonatą, nors patys jautė, kad tai padaryti bus nelengva. Gerėdamiesi ankstyvosios krikščionybės laikų bažnyčios socialine praktika, jie pasisakė už tai, kad bažnyčia neatstumtų tikin-

¹⁰ *Jakas P.* Socialinė krikščionybė.— K., 1939, p. 126.

¹¹ Ten pat, p. 119.

¹² *Maceina A.* Socialinis katalikų teisingumas.— Naujoji romuva, 1937, Nr. 2, p. 53.

¹³ *Chenu M.* Wybór pism...., s. 149.

čiųjų savo formalizmu ir abejingumu socialinio gyvenimo problemoms. Šie siūlymai atitiko dalies demokratiškai nusiteikusių tikinčiųjų nuotakas,— pirmiausia tų visuomenės sluoksnių, kurie piktinosi kunigų godumu turtui, darbo žmonėms artimų evangelinių tiesų nesilaikymu kasdieniniame gyvenime.

Konservatyviai nusiteikusių lietuvių dvasininkiją baugino teigiamai traktuojama modernistų mintis apie pirmųjų krikščioniškųjų bendruomenių „komunistinius principus“. Bažnyčios vadovybė įtariai žiūrėjo į modernistų rodomas simpatijas pirmosioms krikščioniškosioms bendruomenėms ir ten realizuotam vartotojiškam komunizmui. P. Jakas buvo apšauktas „kunigu apaštalu“¹⁴.

Ne mažesnę bažnyčios vadovų nepasitenkinimą sukėlė ir lietuvių katalikiškųjų modernistų pažiūra į katalikybės turinio ir formos santykį. A. Maceina ir P. Jakas atkreipė dėmesį į tai, kad tuometinėje katalikybėje vis labiau įsigalinti forma, bet ne turinys. Tai ypač ryšku apeigose. Čia reikia pastebėti, kad katalikų bažnyčia, kaip buržuazinės visuomenės institutas, atlikdama apeigas orientavosi į buržuaziją. Todėl puošnumas, iškilmingumas ir netgi prabanga katalikų bažnyčiai būdinga apskritai. Nepaisant socialinio gyvenimo permainų, demokratinių idėjų plitimo, protestantizmo poveikio, šios tradicijos ji neatsisakė. Lietuvoje, kur vyravo konservatyvios tendencijos, stipri Romos kurijos įtaka ir gilios tradicijos, bažnytinės apeigos buvo atliekamos ypač iškilmingai. Tai kartu buvo ir bažnyčios galybės, jos turtingumo demonstravimas. Be to, pabrėžtinai katalikiškų mišių iškilmingumas turėjo stiprinti religijos emocinį poveikį tikintiesiems. Piršosi mintis, kad tikras religingumas galimas tik bažnyčioje. Tai, kad tikintieji labiau reaguoja į išorinių tikėjimo atributų išryškinimą, negu į religinio mokymo esmės klausimus, P. Jakas laikė „nenormalybe“. Toks formalizmas nesiderinąs su bažnyčios pašaukimu. Jis manė, kad apeigų ceremonialas ir sakramentai — nėra tikėjime svarbiausias dalykas. Tai negali atstoti paties tikėjimo. P. Jako teigimu, išoriniai atributai tikėjime neturėtų būti lemiami. Todėl jis atvirai piktinosi, kad „pontifikatinių mišių metu pagarbos daugiau teikiama vyskupui negu dievui“¹⁵. Pernelyg didelis sakramentų garbinimas ir dėmesys apeigas atliekančio titulams, anot P. Jako, nesuderinamas su krikščionybės, kaip broliškumo religijos, moraliniu kodeksu.

Taigi P. Jakas nekelia klausimo dėl dogmų, nesiūlo peržiūrėti apeigų turinio, kaip tai darė, pvz., prancūzų katalikiškieji teologai Ž. Danielu, A. de Liubakas. Jis tik pasisako už tai, kad katalikų bažnyčia neskirtų pernelyg didelio dėmesio formaliajai apeiginei tikėjimo pusei. Jam atrodė, kad svarbu ne tiek pats tikėjimo faktas (tiki ar ne — taip klausimą kėlė tradicionalistai, pvz., A. Jakštas), kiek tai, kaip žmogus tiki: ar šis tikėjimas eina iš sielos gelmių (t. y. įsisąmonintas, autentiškas), ar yra primestinis, formalus. P. Jakas suprato, kad reglamentuotas ir vos ne prie-

¹⁴ Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje.— V., 1978, p. 227.

¹⁵ *Jakas P.* Krikščionybės tragizmas. . . , p. 82.

vartinis apeigų atlikinėjimas atstumia nuo bažnyčios tikinčiuosius. Todėl jis pritarė E. Fidleriu, kuris teigė, kad „katalikas turi eiti taip dažnai išpažinties, kiek širdis liepia“¹⁶. Jam atrodė, kad pirmiausia būtina reikia sudemokratinti bažnytinį gyvenimą, įveikti formalizmą apeigose, o tai savo ruožtu sudarys sąlygas ir tuometinei katalikytei atsinaujinti.

A. Maceina mažiau dėmesio skyrė katalikiškųjų apeigų problemoms. Jis pripažino, kad katalikybė vystosi, nėra statiška — kiekvienu istoriniu laikotarpiu turi savitą formą ir skirtingai suvokiamas tikėjimo tiesas. Jis nurodė, kad „neišvengiamai pralaimi tie istoriniai krikščionybės pavildalai, kurių <...> atstovai nesugebėjo ar nemokėjo laiku pasikeisti“¹⁷. A. Maceina matė, kad Lietuvoje sparčiai vystosi kapitalistiniai santykiai, kinta visuomenės grupių socialinė sudėtis ir pergyveno dėl to, kad bažnyčia nespėja į tai deramai reaguoti.

Čia verta prisiminti, kad katalikų bažnyčia Lietuvoje gynė ir vietinės dvarininkijos interesus, ir kartu rėmė augančią nacionalinę buržuaziją. Ši aplinkybė iš dalies ir lėmė tam tikrą atsargumą ir susilaikymą nuo pernelyg didelių naujovių. Tuo tarpu A. Maceinai atrodė, kad bažnyčia turėtų būti vis dėlto jautresnė visuomeninėms nuotaikoms ir ieškotų veiklos formų, kurios atitiktų naujai susidariusią socialinę situaciją. Tokia A. Maceinos pozicija buvo nukreipta pirmiausia prieš konservatyvias tendencijas, vyravusias lietuviškojoje katalikybėje.

Tačiau tai nereiškia, kad jis simpatizavo Vakarų Europos tuometinei katalikytei. Jis matė, kad išgalint buržuazijai socialiniame gyvenime, bažnyčioje taip pat išgali „buržuazinė dvasia“. Traktuodamas buržuazinės visuomenės struktūrą, A. Maceina remiasi V. Zombarto idealistine „buržuazinės dvasios“ teorija. Pagal ją metafizinė „buržuazinė dvasia“ apėmusi įvairias visuomeninio gyvenimo, kartu ir bažnytinio, sritis. Ji pagimdžiusi klerikalizmą, taip pat išorines tikėjimo formas. A. Maceina matė, kad vystantis kapitalistiniams santykiams šiuo keliu vis labiau suka ir lietuvių katalikybė. Taigi jis suprato, kad katalikybė realiai suformalėja istorijos eigoje. Norėdama išlaikyti savo vienybę, bažnyčia priversta vis didesnę dėmesį skirti ne religijos turiniui, bet formai, ne įsitikinimui, bet jausmui.

Tiesa, A. Maceina rėmėsi neotomizmu. Neotomistai manė, jog dievą galima pažinti protu, t. y. racionaliai. Tokio pažinimo griežtai neatmeta ir A. Maceina. Tačiau jis laikosi nuomonės, kad racionalus, šaltu protu pasvertas jausmas negali sustiprinti tikėjimo. Jis matė, kad masėms patrauklesnis ir artimesnis augustinietiškas emocionalus tikėjimas, išreiškias tikrą „gyvąjį“ tikėjimą, dievo pažinimą širdimi.

Pažymėtina, kad A. Maceina labai vertino Augustino ir jo sukrikščionintų idėjų įtaką liaudies masėse ir nevengė jų iškelti kaip priešybės tomizmui. Jis skelbė, kad aristotelizmas radęs prieglaudą tiktai bažnyčios

¹⁶ Fidleris E. Defenzyva ar ofenzyva.— K., 1936, p. 73.

¹⁷ Maceina A. Buržuazijos žlugimas.— K., 1940, p. 35.

medžio šakose, o jo „kamienų syvai“ esą platoniški¹⁸. Bažnyčios gelmėse (mistikoje, askezėje, pranašystėse) esą slėpę Platonas; Aristotelis davęs tikrai drabužį. A. Gaidys yra pastebėjęs, kad „tomistinė filosofija A. Maceina pasirodė pernelyg pasaulietiška, antropocentrinė“¹⁹. Iš tiesų, A. Maceina gana aštriai kritikavo tomizmą ne tik už jo antropocentrizmą bei racionalizmą, bet ir už reglamentuotumą, nekūrybiškumą²⁰.

Atrodo, kad oficialus bažnytinis religingumas daug kam nekėlė simpatijų ir Vakarų Europoje. Jam priekaištauta už moralizavimą ir dvasiškumo stoką. Vakarų Europos katalikiškieji modernistai jame pasigedo tikrosios evangelijos dvasios, misticizmo. Jie teisingai numatė, kad mistikos momentai pasaulėžiūroje sietini su religinio tikėjimo autentiškumu. Šie religiniai elementai akcentuojami ir katalikiškųjų rašytojų, ypač prancūzų (P. Klodelio, F. Moriako) kūrinuose. Panašios krypties yra to meto lietuvių poetų, artimų katalikiškiesiems sluoksniams (A. Kossu-Aleksandriškio, V. Bradūno, B. Brazdžionio) kūriniai.

Buržuazinėje Lietuvoje religingumas irgi buvo suprantamas daugiau išorine prasme kaip religinių priedermių atlikimas. A. Maceina pastebi, kad, dalyvaudami religinėse apeigose, tikintieji tik atlieka religinę pareigą; pamaldumo rodikliu laikomas bažnyčios lankymas ir dalyvavimas religinėse apeigose. „Juo didesnis maldų skaičius, juo ilgesnis pamokslas, juo didesnė spūstis bažnyčioje <...>, tuo labiau klerikalizmas yra patenkintas“²¹. Vidinis žmogaus gyvenimas, tiesioginis jo sielos susilietimas su dievu klerikalizmui mažai rūpi. A. Maceinai atrodė, kad į bažnyčią žmogus neturėtų žiūrėti tik kaip į dievo namus, į kuriuos eina melstis, o į maldas — tik kaip į formalų priedermių atlikimą. Todėl jis griežtai pasisako prieš labiausiai paplitusį lietuviškojo maldingumo tipą — davatką. Jo teigimu, tai esąs ryškiausias formalaus religinių apeigų atlikinėjimo išikūnijimas. Tiesa, jis buvo reikalingas kaip bažnyčios tradicijų saugotojas. Be to, davatkos atliko informatorių bei skundikų vaidmenį ir jų paslaugomis naudojosi dauguma kunigų. Tačiau A. Maceina laikėsi nuomonės, kad tokio maldingumo pavyzdys griauna bažnyčios autoritetą tikinčiųjų akyse. Juo negalima remtis, stiprinant bažnyčios pozicijas. Ankstyvoji krikščionybė buvusi tokia tvirta tik todėl, kad rėmėsi kiekvieno bendruomenės nario giliu autentišku tikėjimu. Tai buvęs ryškių asmenybių tikėjimas, išsiskiriantis dideliu žmogiškumu ir tauriu pasiaukojimu.

Reikia pastebėti, kad modernistų skelbtas autentiškas tikėjimas slėpė individualizmo ir izoliuotumo pavojų, galėjo įgauti paviršutiniškumo žymių, tam tikro formalizmo, už kurį jie patys kritikavo konservatyvius dvasininkus. Tiesa, tiek A. Maceina, tiek P. Jakas tikėjimą traktavo kaip ypatingą viršracionalų pažinimą, jo autentiškumą siejo su

¹⁸ *Maceina* A. Socijalinis teisingumas.— K., 1938, p. 79—81.

¹⁹ Ideologinės srovės lietuvių išėivijoje.— V., 1978, p. 206.

²⁰ *Maceina* A. Buržuazijos žlugimas.— K., 1940, p. 194—195.

²¹ Ten pat, p. 134.

emocinių išgyvenimų ir veiklos pozityvumu. Tikras tikėjimas apibūdinamas ne pasyvumu, baime prieš „visagalį“ dievą, o tikinčio žmogaus asmenybės dvasiniais išgyvenimais. Šiuos išgyvenimus A. Maceina aiškiai skyrė nuo „grynosios dvasios“ mistikos, kuri iš esmės izoliuoja tikintįjį nuo šio pasaulio reikalų.

P. Jakas šia proga bešališkai pastebi, kad toks „krikščionis, stengdamasis būti šventas ar bent tobulas, užmiršta būti žmogumi“. Jis moka bendrauti su „Dievu, angelais ir šventaisiais, bet nemoka bendrauti su žmonėmis“, „socialinių darbų jo gyvenime beveik nematyti“²².

P. Jakas manė, kad toks asketinis tikėjimas atsiribojant nuo visuomenės gyvenimo yra nenormalus dalykas. Jis prieštarauja gyvenimui.

Iš tikrųjų toks asketas kontempliacijoje tarsi atmeta pasaulį, siekia neįmanomo, negalimo. Jis myli dievą, tobulinasi, atsisakydamas žemiško gyvenimo malonumų, bet nedirba kitų labai. Pasaulis jo visai nedomina, jis jam iš esmės yra priešiškas kaip blogio šaltinis, kaip neapibrėžta ir neaiški vieta, kur nėra jokios ribos tarp gėrio ir blogio. Būtent šis realaus pasaulio neapibrėžtumas, ribų tarp gėrio ir blogio nebūvimas verčia tokį žmogų nuo jo šaltinis. Jis bijo pasirinkimo žemėje atsakomybės. Ši baimė ir daro jį neveiklų. Toks žmogus ir jo tikėjimas P. Jakui nepriimtinas.

Autentiškas tikėjimas A. Maceinai ir P. Jakui neatsiejamas nuo aktyvios socialinės pozicijos, kurią turėtų užimti tikintysis. St. Šalkauskis apgailestavo, kad tuometinis katalikas nesugeba priešintis „religiją ardantiems veiksniams“²³. Jis nepajėgia apginti netgi savo religinių įsitikinimų. Didėjantis tokių religijos išpažinėjų svoris visuomenėje, jo manymu, turėtų kelti nerimą. Tokią situaciją jis laikė pagrindine katalikų bendrijos nepasisekimų priežastimi. Reikalavo kūrybiškai reikštis visose gyvenimo srityse, ne tik neprarasti tikėjimo, bet ir aktyviai skelbti jį kitiems. Tai, kad kiekviename žmoguje glūdi religinis jausmas, kad žmogus iš prigimties yra religingas, abejonių jam nekėlė. Šį religingumą jis laikė tik neatskleistu.

A. Maceina taip pat manė, kad jam atsiskleisti turėtų padėti bažnyčia, mažiau reglamentuodama žmogų. Klerikalizmas, apeiginis formalizmas tikėjimą užblokavo, privertė pasislėpti giliai žmoguje. Jį vėl pažadinti ir ragino A. Maceina. Tačiau jis suprato, kad šis gilus tikėjimas neturėtų tapti kliūtimi, vertinant realius pasaulio reiškinius. Jam pritarė ir P. Jakas, sakydamas, kad negalima domėtis vien amžinomis vertybėmis, nes „tada viršuje nukelta visa, kas kilnu ir vertinga, o apačioje lieka žemė, juoda, nešvari ir nuodėminga“. Bet „toje taurioje žemėje vyksta žmonių gyvenimas, tu, kurie nenori visuomet vaikščioti pakėlę akis aukštyn“²⁴. Jis siūlo vienodai rūpintis pasaulietiniu ir dvasiniu gyvenimu.

²² *Jakas P.* Socialinė krikščionybė... p. 11.

²³ *Šalkauskis St.* Gyvosios dvasios reikalai.— Tiesos kelias, 1938, Nr. 2, p. 113.

²⁴ *Jakas P.* Socialinė krikščionybė... p. 11.

Taigi, priešingai ortodoksinės teologijos šalininkams (A. Jakštui, B. Česniui), lietuvių katalikiškieji modernistai laikėsi nuomonės, kad bažnyčios dėmesio centre turi būti žemiškojo tikėjimo socialinė prasmė. Bažnyčia turinti padėti žmogui pasirinkti ir įgyvendinti visuomeninius idealus, rūpintis, kad būtų realiai gerinama jo socialinė padėtis. Būtent tai jiems buvo bažnyčios socialinis vaidmuo ir pašaukimas. Dėl to, kad ši žemiškojo tikėjimo socialinė prasmė buvo primiršta, reikia kaltinti ir bažnyčią, kuri iškraipė evangeliją, teigdama, kad tolstant nuo pasaulio artėjama prie dievo.

Toks požiūris ir suformavo tuos pseudošventųjų tipus, kurie neatitiko tikrovės. „Ką bendro su normaliu žmogumi turi tie šventieji, kurie savo gyvenimą yra praleidę bestovėdami ant stulpų, įsimūriję sienose, per naktis nemiegoję, badavę, šalę, be maldų kitokio užsiėmimo neturėję, iš slėnio į kalną ritinę akmenis ir visokių kitokių keistenybių pridarę?“²⁵ — klausia P. Jakas. Tuo tarpu katalikų bažnyčia visai aukštino tuos, kurie viešai demonstravo aklą atsidavimą katalikiškajam tikėjimui, skelbė juos šventaisiais. Religinio pasiaukojimo maksimalizmas. išskirtinis gyvenimo būdas teikė jiems privilegijuotą padėtį palyginti su kitais tikinčiaisiais. Jų pavyzdys kėlė ir stiprino mintį, kad tokio tikėjimo aukštumos ne visiems pasiekiamos, skatino menkavertiškumo jausmą, ryškino dievo ir kartu bažnyčios išskirtinumą. P. Jakas apgailestauja, kad kraštutinis asketizmas ilgainiui išugdė tikinčiojo nepasitikėjimą savo jėgomis, todėl šiuolaikinė visuomenė nesijaučia turinti įvykdyti netgi realius idealus. P. Jakui atrodė, kad tarnavimas dievui neatsiejamas nuo tarnavimo žmogui, kad tikintysis privalo ieškoti dievo visose kasdieninio praktinio gyvenimo srityse ir kad sąžininga visuomeninė veikla žmogų ne tolina nuo dievo, bet artina prie jo.

Mintis, kad žmogus gali rasti kontaktą su dievu ne akiai keliaklupsčiaudamas, o per konkrečią žemišką veiklą, per kūrybą, nebuvo nauja. Vakarų Europoje ją skelbė Ž. Maritenas²⁶, E. Munjė ir ypač N. Berdiajevas, kuriuo sekė ir žavėjosi A. Maceina.

N. Berdiajevas teigė, kad žmogus kaip asmenybė yra laisvas ir atsako už tai, ką kuria, „kas yra ir kuo tampa“. Asmenybė — nėra žmogui duota iš anksto; ja žmogus tampa. O tapti ja galima tik veikiant, kuriant. Taigi žmogus realizuoja save tik per kūrybą. Kūryba, veikla jį daro panašų į dievą, nes „tik žemiškai asmenybei ir dievui būdinga kūrybos laisvė“²⁷. Ta laisvė, kūrybinė veikla yra ne tik žmogaus teisė, bet ir pareiga, kurią jis privalo atlikti. N. Berdiajevas pripažino, kad teisinga socialinė santvarka yra įmanoma. Tačiau manė, kad ją gali realizuoti tik labai tikinti asmenybė, gebanti įkvėpti naują sakralinę dvasią socialiniam gyvenimui.

²⁵ *Jakas P. Krikščionybės tragizmas...*, p. 12.

²⁶ *Maritain J. Humanizm integralny...*, s. 91.

²⁷ *Berdiajew N. Nowe sredniowiecze.* — Paris, 1936, s. 130.

Tokią viltį puoselėjo ir A. Maceina, teigdamas autentiško ir didelio tikėjimo būtinumą.

Reikia pastebėti, kad A. Maceinai darė didelį įspūdį komunistų siekimas radikaliai pertvarkyti visuomenę. Jis pripažino, kad vertingiausia komunistų ideologijoje yra aktyvi kovojančiųjų pozicija, nes ji susilaukia masių pritarimo. A. Maceina suprato, kad bažnyčia nelinkusi iš pagrindų keisti esamos socialinės santvarkos, o tik ją susakralinti, tuo tarpu komunistai suvokia socialinę tikrovę kaip kovos lauką, kuriame aukojamasi dėl geresnės žmogaus ateities. Žinoma, tai nereiškia, kad jis pritarė realiojo socializmo kūrimo praktikai. Jam tik atrodė, kad komunistai moka labiau aukotis ir būti aktyvūs, negu tikintieji. Todėl katalikų bažnyčios pastangas ugdant tikinčiųjų aktyvią poziciją A. Maceina vertino gana kritiškai.

Tuo metu Lietuvoje, kaip ir kituose Vakarų Europos katalikiškuose kraštuose, veikė daug religinių organizacijų, kurios kūrė ir vadovavo tikinčiųjų veiklai. Daugiausia dėmesio bažnyčia skyrė tikinčiųjų organizacijai ir praktinei veiklai, mažai rūpinosi jų tikru dvasiniu augimu. Į tai ir atkreipė dėmesį lietuvių katalikiškieji modernistai. Dėl to A. Maceinos nepatenkino ir Katalikų Veikimo Centro veikla. Jis kritiškai vertino ir naujų klerikalinių organizacijų steigimą. St. Šalkauskis šia proga nurodė, kad reikia ne „naujų organizacijų, kiek gyvosios dvasios, gebančios gaivinti esančias organizacijas“²⁸, nes organizacija esanti tiek verta, kiek verti jos nariai.

A. Maceina matė, kad bažnyčios įtaka tikintiesiems silpsta, ir vien organizacinėmis priemonėmis jos sustiprinti negalima. Todėl jis ir siūlė skatinti individualų tikinčiųjų sąmoningumą, suteikti didesnę laisvę religiniuose reikaluose. Katalikišką aktyvumą jis tokiu būdu siejo ne tiek su dalyvavimu katalikiškų organizacijų veikloje, kiek su kiekvieno tikinčiojo sugebėjimu apginti tikėjimą ir savo pavyzdžio jėga patraukti į savo pusę svyruojančiuosius ir abejojančiuosius. Žinoma, tai nereiškia, kad A. Maceina apskritai neigė religinių organizacijų reikalingumą. Pabrėždamas individualaus autentiško tikėjimo svarbą, jis tik pasisakė prieš grubų klerikalizmą, kuris neatitiko to laikotarpio dvasios, bet ne prieš pačią bažnyčią ir jos socialinę praktiką.

Vertinant A. Maceinos ir P. Jako pažiūras į katalikybę, reikia pasakyti, jog jie norėjo, kad bažnyčia būtų moderniškesnė, kunigai labiau atsidavę „dvasios“ reikalams, bet ne ūkiniam gyvenimui, kad jie turėtų didesnę autoritetą masėse. Tik tokiu būdu, jų manymu, bažnyčia galinti susigrąžinti masių pasitikėjimą ir kartu užkirsti kelią sekuliarizacijai ir visuomenės kairėjimo procesui. Jie teisingai pastebėjo katalikybės bėdas, bet realių prielaidų jai atgimti to meto buržuazinėje visuomenėje nematė. Jų žvilgsnis kryo į ankstyvosios krikščionybės laikus. Pasisakydami už ankstyvosios krikščionybės laikų socialinio gyvenimo formų atgaivinimą (socialinį dijakonatą), jame matė visa tai, ko pasigedo tuometinės bažny-

²⁸ Šalkauskis St. Gyvosios dvasios reikalu.— Tiesos kelias, 1938, Nr. 2, p. 115.

čios praktikoje: tikrąjį krikščioniškąjį demokratizmą, socialinio teisingumo realizavimą ir atgijusią tikėjimo mistiką. Tokia jų subjektyvistinė pažiūra buvo su aiškia utopizmo žyme. Tuo metu, kai darbininkų klasė, vadovaujama komunistų partijos, kovojo už išnaudotojiškos santvarkos panaikinimą, jų skelbta socialinio dijakonato idėja iš esmės buvo reacinga, nes ji stengėsi atitraukti tikinčiųjų mases nuo realios kovos dėl geresnės socialinės padėties. Antra vertus, lietuvių katalikų bažnyčios vadovybė, atvirai gynusi buržuazijos interesus, šios modernistų idėjos taip pat neparėmė, kadangi ji nesiderino su kapitalistinio ūkininkavimo principais. Taigi buržuazinės Lietuvos sąlygomis tai buvo utopiškas reikalavimas; jie aiškiai pervertino bažnyčios galimybes „sukurti žemėje rojų“.

Pažymėtina tai, kad lietuvių modernistai teisingai pastebėjo ir atvirai nurodė, kad tuometinė katalikybė vis daugiau dėmesio skiria formai, bet ne turiniui. Tiesa, šį reiškinį suprato ne visai vienodai. P. Jakas jį vertino grynai subjektyvistiniu požiūriu, laikė „nenormalybe“ ir pasisakė už tai, kad katalikų bažnyčia neskirtų pernelyg didelio dėmesio formaliajai apeiginei tikėjimo pusei, sudemokratintų pačias apeigas. Kur kas giliau jį suvokė A. Maceina. Jis suprato, kad katalikybė istorijos eigoje realiai suformalėjo. Šį procesą sąlygojo visuomenės raidos dėsningumai. Nors A. Maceina ir pasisakė prieš formos garbinimą, bet tai nereiškia, kad jis neigė religinės formos svarbą apskritai; A. Maceina laikėsi nuomonės, kad ji pirmiausia turėtų padėti gaivinti autentišką tikėjimą, paslėptą giliai žmoguje, stiprinti jo religines emocijas. Toks religijos emociškumo akcentavimas ugdė neapykantą mokslo troškimui, žadino nepasitikėjimą protu, skatino religinį fanatizmą ir misticizmą. Kaip tik čia ir glūdi jo reakcinė esmė.

Ir vis dėlto abu laikėsi nuomonės, kad religinis žmogaus atgimimas turėtų tapti prielaida buržuazinės visuomenės dvasiniam atgimimui. Taigi iš esmės jie subtiliau gynė katalikų tikėjimą ir kartu stiprino bažnyčios pozicijas.

Antra vertus, kritiškai vertindami klerikalines organizacijas, reikalaudami demokratinti bažnyčią, atsisakyti formalizmo religinėse apeigose, jie ruošė tikinčiųjų sąmonę priimti pasaulį tokį, koks-jis yra, o bažnyčią — ieškoti būdų su juo bendradarbiauti.